

Elements
d'Innovació i Estratègia, 8

La dinamització local agroecològica

Diputació
Barcelona

La Diputació de Barcelona es caracteritza per la seva naturalesa local, de suport i cooperació amb els municipis. Per complir aquests objectius, ha desenvolupat un model estrictament municipalista, que té el seu referent en l'establiment de xarxes de gestió amb els ajuntaments per aportar mitjans tècnics, coneixement i experiència, assessorament, recursos econòmics i suport a la gestió dels serveis municipals.

La col·lecció «Elements d'Innovació i Estratègia» és una iniciativa de l'Oficina Tècnica d'Estratègies per al Desenvolupament Econòmic de la Diputació de Barcelona. El seu objectiu és promoure la reflexió i el debat sobre el desenvolupament econòmic i explorar àmbits d'interès per a la intervenció territorial des de la perspectiva local.

Aquesta és una col·lecció de textos d'autor de reconegut prestigi professional i acadèmic. La Diputació de Barcelona no comparteix necessàriament les opinions aquí publicades.

Autors

Guillem Tendero Acin, ambientòleg i màster en economia ecològica i ecologia política per la UAB
Ariadna Pomar León, ambientòloga i màster en participació i polítiques locals per la UAB
Daniel López Garcia, biòleg i doctor en agroecologia per la Universitat de Còrdova

Coordinació de la col·lecció

Jordi Boixader Solé, Oficina Tècnica d'Estratègies per al Desenvolupament Econòmic,
Àrea de Desenvolupament Econòmic Local, Diputació de Barcelona

Índex

Introducció	4
Agricultura ecològica i agroecologia	6
1. L'agricultura ecològica	6
2. L'agroecologia	7
Una visió crítica del desenvolupament rural	10
1. Desenvolupament comunitari	11
2. Desenvolupament rural integrat	12
3. Desenvolupament rural sostenible	12
La perspectiva agroecològica del desenvolupament rural	13
1. Una concepció epistemològica alternativa	14
2. Marc teòric de la dinamització local agroecològica	15
3. Metodologies participatives per a la dinamització local agroecològica	20
4. Iniciatives a l'Estat espanyol amb elements de dinamització local agroecològica	21
Conclusions	24
Bibliografia	26

Introducció

Ens trobem en un moment històric. Malgrat que des de les instàncies de poder i els mitjans de comunicació de masses s'insisteix de manera gairebé exclusiva en la dimensió monetària i financera de la crisi i es pronostica que la recuperació no trigarà a arribar, cada cop més evidències indiquen que ens trobem enmig d'una crisi estructural. La crisi és, efectivament, multidimensional: econòmica, financera, social, política, institucional, alimentària, climàtica, ecològica, energètica...

Cada cop més autors coincideixen a assenyalar que és el sistema socioeconòmic dominant, el model civilitzatori basat en l'economia de mercat capitalista, el que està en crisi, i que les causes profundes de la crisi sistèmica tenen a veure amb els límits biofísics amb els quals està topant l'expansió mundial del capitalisme. Fins fa ben poc, els països «sobredesenvolupats» i les economies emergents havien aconseguit driblar els límits biofísics naturals a escala nacional o regional explotant els recursos de regions cada cop més allunyades. Això, però, no té solució de continuïtat en la mesura que, per exemple en termes energètics, l'exhauriment de les fonts d'energia d'origen fòssil és un fenomen global, i no existeix cap altra font d'energia comparable als hidrocarburs. L'altra estratègia, àmpliament implementada durant les darreres dècades, ha estat atiar l'engrossiment de bombolles especulatives per desvincular el ritme de creixement econòmic de la velocitat a la qual augmenta el volum de recursos naturals que devora el sistema econòmic. Però el cicle d'acumulació capitalista neoliberal que s'inicià els anys vuitanta i que s'ha caracteritzat pel creixent protagonisme de l'economia especulativa i el capital financer s'ha exhaurit.

Veus autoritzades de tots els àmbits asseguren que els anys de vaques grasses que van viure fins l'any 2007 les societats opulentes del centre econòmic i polític del planeta no tornaran. A l'Estat espanyol, l'exhauriment del cicle especulatiu s'ha concretat en l'esclat de la bombolla immobiliària. Avui dia, per raons òbvies, pràcticament ningú no pensa en el totxo o el turisme de masses, activitats que han actuat com a motor de l'economia espanyola durant els últims trenta anys, com a sectors estratègics de futur. Cal un canvi de model productiu. Fins i tot els economistes neoliberals accepten que part de la solució passa per tornar a una economia real, productiva. És en aquest context que l'agricultura està cridada a deixar de tenir un paper residual o anecdòtic, per tenir, de nou, un paper central en les societats postindustrials del present i del futur. Ens trobem, doncs, en un moment de canvi de paradigma.

Després de moltes dècades, tant des de la societat civil com des de les institucions o els propietaris de sòl rústic, i tant a les àrees rurals com a les periurbanes, es torna a veure

l'agricultura com una activitat important per a l'estímul del desenvolupament i el comerç local, la mitigació de l'atur i la promoció de la cohesió territorial i social. Cal, però, que tinguem molt en compte que la industrialització de l'activitat agrària ha generat impactes ambientals i socials greus a tot el planeta. Aquests impactes s'expressen, en el medi rural de societats postindustrials com és l'europea, en la profunda degradació dels recursos naturals, del paisatge i dels ecosistemes agraris tradicionals, així com en la pèrdua d'importància social i econòmica de l'activitat agrària, l'envelliment de la pagesia i l'abandonament del camp, fet que comporta la crisi de reproducció social de les comunitats rurals europees. En aquest sentit, les correccions introduïdes en les últimes dècades per les polítiques agràries i de desenvolupament rural que sobretot s'han impulsat des de la Unió Europea, en la línia del postproductivisme i la multifuncionalitat, no han aconseguit revertir aquestes tendències.

Des d'aquesta perspectiva, queda palesa la necessitat d'explorar propostes de desenvolupament rural alternatives a les que s'han assajat fins ara. Propostes com ara la dinamització local agroecològica (en endavant DLAe), que es basa en la capacitat i la legitimitat de les comunitats locals per definir les seves pròpies estratègies col·lectives d'organització social i desenvolupament socioeconòmic a partir dels recursos endògens, el llegat agrari i el potencial que té el sector primari per vertebrar la vida social, econòmica i cultural de les àrees amb tradició i vocació agrària.

Agricultura ecològica i agroecologia

La DLAE és la proposta de desenvolupament rural que en els últims anys han concretat els actors diversos que des de finals dels anys vuitanta impulsen l'agroecologia a l'Estat espanyol. El concepte *agroecologia*, tanmateix, és encara poc conegut fora dels àmbits activistes i sovint es confon amb el concepte *agricultura ecològica*. Així, és pertinent començar clarificant conceptes.

1. L'agricultura ecològica

La crisi ecològica generada per les pràctiques de l'agricultura industrial ha provocat el sorgiment de diverses propostes agrícoles alternatives, entre elles l'agricultura ecològica (en endavant AE). Com que hi ha una gran diversitat d'escoles d'AE (agricultura natural, permacultura, biodinàmica...), amb múltiples matisos pel que fa a tècnica agrícola i pensament entre elles, no hi ha una definició única i universal d'AE. Tanmateix, en general, quan es parla d'AE es fa referència al concepte regulat per l'Administració pública o pels organismes certificadors privats. Així, la característica que distingeix fonamentalment el terme AE d'altres aproximacions a l'agricultura sostenible és que existeix una legislació que l'empara, amb uns compromisos mínims exigibles a l'agricultor que la practica i organismes certificadors que defineixen clarament què és i què no és AE. Com que això no és fàcil, ha estat necessari simplificar el concepte i objectivar-lo. La conseqüència immediata ha estat la simplificació legal del concepte *producte de l'AE* a aquell en el qual, per a la seva producció, no han estat utilitzats productes químics de síntesi (Guzmán Casado *et al.*, 2000).

Aquesta simplificació ha possibilitat que la major part de l'AE que es fa actualment tingui una orientació «productivista», ja que es limita a complir amb els mínims que exigeix la normativa, substituint els *insums* químics per altres tractaments menys agressius. Però, com que no s'incorporen les tècniques de cultiu que promouen el desenvolupament de mecanismes d'autoregulació biològica i ecològica (elevada biodiversitat, bardisses, etc.) ni de conservació dels recursos (aigua, sòl, etc.), la sostenibilitat de l'agrosistema pot seguir sent més aviat baixa. D'aquesta manera, l'AE de substitució d'*insums* no resol necessàriament greus problemes de l'agricultura mundial, com ara l'erosió del sòl, la salinització o l'alcalinització (Guzmán Casado *et al.*, 2000).

La necessitat de generar volums importants de producte, per satisfer, sobretot, el mercat d'exportació, ha comportat, per exemple, el desenvolupament de monocultius intensius ecològics o cultius fora de temporada. Totes dues pràctiques impliquen majors problemes

de plagues, amb el consegüent ús indiscriminat de plaguicides (ecològics), la utilització d'hivernacles, cobertures de plàstic per evitar el creixement d'herba o l'ús intensiu de maquinària pesant, amb el consegüent consum elevat de combustibles fòssils. D'altra banda, els sistemes oficials de certificació no tenen en compte els aspectes socioeconòmics de la producció, ni les condicions del processat o la distància que ha recorregut el producte fins al punt de venda.

Una altra de les crítiques a l'AE mercantilitzada és que, majoritàriament, la distribució i comercialització d'aliments ecològics es porta a terme a través de circuits convencionals. Aquest fet redueix la capacitat de l'AE de crear una alternativa sostenible i socialment més justa a la indústria agroalimentària dominant. Habitualment, la producció agrària ecològica no satisfà els criteris relacionats amb la construcció de xarxes alternatives de comercialització, especialment pel que fa a la redistribució del valor del producte en el sentit oposat del model convencional i la proximitat entre els processos de producció i consum. En aquest sentit, diversos autors han apuntat que sovint l'AE aconsegueix els criteris ecològics del producte, però ignora els aspectes econòmics, socials i ambientals del procés (Binimelis, 2009). Les grans empreses de l'agroindústria (ConAgra, General Mills...) o les grans distribuïdores (Carrefour) estan guanyant cada vegada més terreny en el sector ecològic. En molts països europeus, les vendes d'aliments ecològics a través d'aquests canals superen el 50% del total. D'aquesta manera, el creixement i la incorporació al mercat convencional dels aliments ecològics està comportant que aquests productes se sumin a les lògiques de producció i comercialització que els pioners de l'AE pretenien substituir.

2. L'agroecologia

El terme *agroecologia* (en endavant Ae) sorgeix els anys setanta a l'Amèrica Llatina com a resposta als fracassos històrics de les polítiques convencionals de desenvolupament rural a l'hora de redreçar el declivi econòmic i social del medi rural. Després de dècades de desenvolupament, l'Ae ha esdevingut una proposta teòrica, metodològica i pràctica per fer front a la crisi ecològica i social que generen la modernització agrària, la industrialització i la globalització del sistema alimentari.

En un primer moment, l'Ae es va concretar en una forma d'anàlisi que integrava diverses disciplines, com ara l'agronomia o l'ecologia de cultius. Progressivament, el concepte s'ha anat ampliant i enriquint fins a fer referència a una concepció de l'activitat agrària lligada al medi, a les comunitats rurals i a la sostenibilitat a llarg termini. És durant els anys vuitanta quan comença a integrar veritablement els aspectes socials, especialment a l'hora d'analitzar i dissenyar programes de desenvolupament rural.

L'Ae proposa la construcció col·lectiva d'alternatives autogestionàries al model agroalimentari i social hegemònic. S'origina als països de la perifèria econòmica, en el marc de processos populars de resistència a la modernització agrària i a la globalització neoliberal protagonitzats per les comunitats indígenes i pageses i la població rural en el seu conjunt. Com a enfocament teòric, constitueix una estratègia pluridisciplinària i pluriepistemològica per a l'anàlisi i el disseny de formes de maneig participatiu dels recursos naturals i els

sistemes alimentaris. Com a pràctica, proposa la gestió ecològica dels recursos naturals i els agroecosistemes a través de formes d'acció social col·lectiva i propostes alternatives i participatives de desenvolupament local.

Segons Miguel Altieri, un dels seus promotors, «l'agroecologia és una disciplina que proveeix els principis ecològics bàsics per estudiar, dissenyar i gestionar agrosistemes que siguin productius i conservadors dels recursos naturals, i que també siguin culturalment sensibles, socialment justos i econòmicament viables» (Altieri, 1999).

Partint d'aquesta definició, cal desenvolupar, en síntesi, els trets característics de l'Ae:

- S'oposa tant a l'agricultura industrial com als seus circuits de comercialització globals i, per tant, pretén desenvolupar formes de producció, distribució i consum sostenibles que permetin afrontar la crisi ecològica i social contemporània.
- Es basa en les estratègies organitzatives col·lectives i en el coneixement popular (local, camperol i/o indígena) i els reivindica.
- Integra el maneig de la finca, les relacions humanes i la protecció de les diversitats agrícola i cultural en el mateix procés.

El que caracteritza l'Ae és la vinculació del procés agrícola a l'organització social, així com la seva interdependència i coevolució, enfocament que comporta el reconeixement de la legitimitat del coneixement camperol i de les comunitats autòctones, així com el servei que han aportat i aporten al desenvolupament agrari (García Trujillo, 2000). La noció d'Ae integra tres dimensions: l'ecològica i tècnica-agronòmica, la socioeconòmica i cultural, i la sociopolítica. Des de la ciència agronòmica, és entesa com «les bases científiques per a una agricultura ecològica» (Altieri, 1999). Des de les ciències socials, es defineix com «una nova epistemologia participativa i de caràcter polític» (Garrido Peña, 1993). Finalment, quan és portada a la pràctica pot esdevenir una escola d'agricultura alternativa, a la vegada que una eina potent de transformació social, cultural i política que trenca les estructures de poder existents per retornar el poder a l'àmbit de la comunitat. És així com, des de la perspectiva política, l'Ae esdevé, d'una banda, un potent moviment social d'àmbit global, i de l'altra, una proposta alternativa de desenvolupament rural.

L'Ae s'expressa, a la vegada, en diferents àmbits o escales de la realitat: finca o explotació, societat local i societat major, seguint diferents formes d'intervenció i articulant diverses tècniques provinents d'altres metodologies. En ascendir per l'escala d'anàlisi, els aspectes més ecològics o productius es van completant amb d'altres relatius a la dimensió socio-cultural i amb els de caire sociopolític.

Això ens porta a relacionar les tres dimensions (tècnica, sociocultural i sociopolítica) amb els tres àmbits específics d'intervenció (finca, societat local i societat major), respectivament, on cada dimensió assoleix un paper central en l'àmbit d'intervenció corresponent, a causa de les qualitats emergents. Així, la dimensió tècnica o ecològica-productiva està relacionada amb l'àmbit de finca; la dimensió sociocultural o de desenvolupament rural, amb el de la societat local, i la sociopolítica, amb el de la societat major o de transformació social. Tot i així, les tres dimensions s'identifiquen en les tres escales d'intervenció, ja que es condicionen mútuament, tant en l'anàlisi de les problemàtiques com en el desenvolupament de les solucions.

Amb aquesta visió «transescalar» de l'Ae, es pretén abordar de manera integral el sistema agroalimentari: els problemes en el sector agrari generalment se situen a l'escala de finca, mentre que les solucions es troben en escales superiors (societat local o major). Per això, és important analitzar els conflictes i els reptes de cada àmbit, però també establir les interrelacions entre diferents àmbits. D'aquesta manera, es pretenen dissenyar solucions integrals, des d'un enfocament de sistema que integri des de l'accés als mitjans de producció fins als aspectes de comercialització, i les xarxes i afectes socials que permeten la circulació alternativa dels aliments.

Hi ha diverses organitzacions i col·lectius que es mouen en la dimensió de la transformació social de l'Ae. És el que s'anomena moviment social agroecològic. Aquest moviment es va gestar durant la dècada dels anys vuitanta a l'Amèrica Llatina, fruit d'un procés de convergència d'organitzacions pageses i indígenes que coincidiren a oposar-se de manera frontal al model de desenvolupament imposat per les institucions financeres internacionals i els països del nord. Un primer cicle d'aquest moviment es tancà l'any 1994 a la selva Lacandona, amb l'aixecament del moviment neozapatista, «l'actor social clau, juntament amb l'MST (Movimento dos Sem Terra) del Brasil, en la configuració del discurs i la praxi antagònics rurals» (Sevilla Guzmán i Martínez Alier, 2006). La irrupció del neozapatisme va marcar un abans i un després pel que fa a l'emergència de l'aleshores incipient moviment antiglobalització. Un any abans, el 1993, havia nascut La Vía Campesina, la coordinadora internacional pagesa de referència. Tot i que té una major implantació als països del sud, aquesta coordinadora està constituïda per centenars d'organitzacions pageses, comunitats indígenes, jornalers sense terra i col·lectius rurals d'arreu del món. Paral·lelament al desenvolupament del moviment social agroecològic, també durant els anys vuitanta, el concepte d'Ae fou desenvolupat a l'acadèmia i als instituts d'investigació per autors com ara Víctor M. Toledo, Stephen R. Gliessman o Miguel A. Altieri.

A Europa, l'Ae va arribar els anys noranta, concretament a Andalusia, a través del Sindicato de Obreros del Campo (SOC) i de l'Instituto de Sociología y Estudios Campesinos (ISEC) de la Universitat de Còrdova, quan van confluïr la investigació-acció agroecològica i les reivindicacions sindicals pageses de caràcter més transformador. Actualment, l'enfocament agroecològic és compartit per molts grups i moviments socials de l'Estat espanyol. Són associacions de defensa del territori, ONG que treballen per la sobirania alimentària, agrupacions agràries alternatives o grups que promouen circuits curts de comercialització (CCC) i el consum crític com a eina de transformació social. Tot i així, fora dels circuits alternatius, la influència de l'Ae a Europa encara és força limitada.

En resum, en l'actual context de crisi econòmica i social, el desenvolupament de l'agricultura des d'una perspectiva agroecològica pot ser una clau que obri la porta a la generació de riquesa d'una manera sostenible. Des d'una perspectiva agroecològica, el maneig dels recursos naturals integra la relació amb la natura mitjançant el tancament de cicles i el desenvolupament de les comunitats locals, una proposta de decreixement del sector agrari, en contraposició al creixement econòmic del desenvolupament (López, 2012).

Una visió crítica del desenvolupament rural

Les nocions convencionals de desenvolupament i desenvolupament rural estan impregnades d'una visió del món economicista, modernitzadora i desenvolupista que ha inspirat els processos de *despagesització* que han estat promoguts a les societats del centre durant els últims cent anys.

Abans del naixement de la ciència econòmica moderna o convencional, a finals del segle XVIII, la vida social situava la biosfera al centre de la resta de sistemes. Sota aquesta visió organicista, la resta de sistemes, com ara el social i també l'econòmic i monetari, es consideraven que estaven subordinats a la natura. Per contra, el paradigma economicista, hegemònic des de principis del segle XIX, estableix una nova jerarquia de sistemes: situa el mercat al centre i extrapola els seus criteris a la resta de sistemes, que s'entenen com a subordinats al primer. Aquest canvi profund de cosmovisió va significar una reformulació dels conceptes de *riquesa* i *producció*, els quals van ser desvinculats de la seva base material: la terra i l'agricultura deixen de ser l'únic origen de riquesa i ara ho passen a ser els béns apropiats i valorats en diners (Naredo, 2003). En aquest context, l'agricultura i el medi rural passen a tenir un paper subordinat i dependent respecte a la indústria i els serveis, on es concentren la major part dels fluxos monetaris i els beneficis empresarials. No obstant això, encara que en un pla teòric la proposta desenvolupista sigui reproducible, a la pràctica no és universalitzable; és a dir, no es pot implementar a tot arreu (Latouche, 2004) i tampoc no es pot fer de manera permanent. No situar al centre la biosfera implica no tenir en compte els límits d'un planeta finit i passar per alt les limitacions ecològiques de la perspectiva economicista.

Al llarg del segle XIX, les ciències socials també van assumir aquest enfocament i, sota aquest paraigua, van conceptualitzar la noció de progrés (que alimentaria la idea de desenvolupament posterior), entesa com l'únic camí que condueix a una millora de les condicions de vida. Aquesta visió és profundament antropocèntrica i etnocèntrica, una creença occidental lligada íntimament al creixement econòmic. Es dona per fet que si una població vol millorar la seva qualitat de vida ha de produir i consumir més béns, progrés que es mesura mitjançant el grau de creixement econòmic o de modernització social i cultural (Sevilla i Soler, 2010).

«El desenvolupament i la modernització seran, en la segona meitat del segle XX, nous conceptes per a un vell procés: el canvi sociocultural i polític que les metròpolis imposaven a les seves colònies, l'occidentalització. Als països industrialitzats, es dona un particular neocolonialisme intern en l'intent des del medi urbà d'imposar al medi rural, mitjançant polítiques de desenvolupament rural, una forma industrial de producció i maneig dels recursos naturals que trenca la identitat pagesa» (Sevilla i Soler, 2010, p. 30), els sistemes

agraris tradicionals i les matrius socioculturals en què aquests s'insereixen. En aquest sentit, les polítiques de desenvolupament rural promogudes per les administracions de la Unió Europea han estat l'element central del projecte modernitzador del món rural i la seva inserció en el mercat global a Europa.

Un cop hem revisat els biaixos ideològics que impregnen les nocions dominants de desenvolupament i desenvolupament rural, és oportú introduir breument els fonaments teòrics i metodològics dels tres corrents de desenvolupament rural que s'han implementat durant el segle xx i la primera dècada del segle xxi, els quals tenen com a denominador comú haver promogut la despaguesització del medi rural i periurbà (Sevilla i Soler, 2010).

Taula 1. Comparació dels diferents corrents de desenvolupament rural oficial

	Desenvolupament comunitari	Desenvolupament rural integrat	Desenvolupament rural sostenible
Objectius	Incorporar la societat rural en el mercat	Creixement econòmic d'economies marginals	Creixement sostenible
Actors destinataris	Líders locals	Emprenedors locals	Conjunt de la població
Visió dels recursos naturals	Industrial - Factor limitant	Industrial - Mercantilista	Conservacionista - Mercantilista
Paper de l'agricultura	Central	Diversificació econòmica	Manteniment de paisatges i cultures
Coneixement	Transferència vertical del coneixement científic	Tecnicocientífic	Tecnologia exògena ecoeficient

Font: López (2012).

1. Desenvolupament comunitari

Fou el model de desenvolupament rural hegemònic durant la primera meitat del segle xx. Va néixer als Estats Units i va ser importat a Europa, primer, i als països de la perifèria, després. El seu objectiu explícit era promoure la modernització agrària i desenvolupar la pagesia per mitjà d'un canvi social planificat que havia de treure els pagesos del seu endarreriment secular per convertir-los en agricultors empresaris. A les societats on es van aplicar amb èxit, els plans i les polítiques públiques de desenvolupament comunitari van comportar la desaparició de les societats pageses, els sistemes agraris tradicionals i la major part de la pagesia tradicional, la qual, juntament amb la seva matriu tecnològica, fou substituïda per una agricultura empresarial basada en les tecnologies de la revolució verda, la mercantilització creixent de les estructures productives agràries i la gestió industrial dels recursos naturals (Sevilla i Soler, 2010); un fenomen que ha estat batejat com a *despaguesització* o *desagrarització* (Ploeg, 2008). El seu fracàs a l'hora d'alleujar la pobresa en països de la perifèria, evident ja a mitjan anys cinquanta del segle xx, va fer que emergissin altres models de desenvolupament rural.

2. Desenvolupament rural integrat

Sorgeix a mitjan anys seixanta com a resposta als greus desequilibris que estava provocant l'apropiació industrial de l'agricultura en les societats que havien adoptat el model de la revolució verda (desequilibris camp-ciutat i entre centres de producció i transformació agroindustrial i àrees rurals deprimides). El desenvolupament rural integrat pretén mitigar l'atur, el despoblament, l'envelliment de la població i el declivi econòmic i social que pateixen bona part de les àrees rurals *despagsitzades* potenciant el sector serveis i el turisme rural. D'aquesta manera, a més d'obviar la vocació agrària d'aquestes regions, s'incorre en una contradicció fonamental: el paisatge agrari divers que ha llegat el model de gestió dels recursos naturals de la pagesia tradicional i que s'empra com a reclam per al turisme rural es condemna a l'homogeneïtzació i la degradació, ja que es continua promovent la desaparició de la pagesia, l'única que pot seguir modelant amb la seva activitat aquest tipus de paisatge. Amb accions diferenciades entre els països de la perifèria i del centre i en el marc de la globalització dels mercats i del treball, la proposta de desenvolupament rural integrat plantejava incrementar la producció agrària en els països del sud, i diversificar les economies rurals en els països enriquits. Aquest enfocament és el que encara avui dia inspira a Europa la majoria de polítiques de desenvolupament rural en el marc de la política agrícola comuna de la Unió Europea, com les que es desenvolupen des de l'enfocament LEADER (Sevilla i Soler, 2010).

3. Desenvolupament rural sostenible

Sorgeix a partir dels anys vuitanta com a resposta a les creixents evidències de crisi ecològica global que provoca la industrialització de l'agricultura. En teoria, el seu objectiu és mitigar la degradació dels recursos naturals i els costos socials de la revolució verda. Tanmateix, les bones intencions que s'expliciten en els seus plantejaments teòrics i metodològics, amb un abordatge sistèmic i participatiu, no suposen, a la pràctica, cap avenç significatiu, sinó més aviat l'accentuació de contradiccions irresolubles. D'una banda, pretén corregir els impactes de la industrialització de l'agricultura sense qüestionar els fonaments de la modernització agrària, els quals aguditzen la seva orientació al *business as usual* de la mà de l'auge del neoliberalisme (Sevilla i Soler, 2010). I de l'altra, a l'assumpció acrítica de la noció hegemònica de desenvolupament hi afegeix la versió institucional i «ecotecnocràtica» de sostenibilitat, de manera que arriba a una contradicció *in terminis*: «si per desenvolupament s'entén el creixement d'alguna cosa relacionada amb el món físic, és segur que no podrà mantenir-se permanentment» (Naredo, 2006, p. 188). És el que s'ha anomenat política agrària dual, que segueix fomentant, d'una banda, la intensificació verda de la producció agrària, i de l'altra, la desagrarització del món rural. Aquesta perspectiva també és adoptada per la Unió Europea, mitjançant el document de l'Agenda 2000, on es reconeix que el model d'agricultura intensiva ha tingut impactes greus i que cal fomentar nous models de desenvolupament rural (López, 2012).

La perspectiva agroecològica del desenvolupament rural

L'Ae proposa un enfocament per al desenvolupament rural alternatiu al de la ciència convencional que troba en les metodologies participatives i la investigació - acció participativa la seva concreció pràctica (Sevilla i Soler, 2010). L'Ae proposa situar l'agricultura al centre dels processos de desenvolupament local «en ser aquesta activitat la que articula més directament la relació entre societat i ecosistemes, a través de processos històrics de coevolució entre ambdues dimensions —social i ecològica— de l'agroecosistema» (Norgaard, 1994, citat a López, 2012, p. 68).

La perspectiva agroecològica de desenvolupament rural pretén promoure processos a escala local per mitjà d'estratègies organitzatives col·lectives protagonitzades per les comunitats locals, en general, i la pagesia, en particular, per tal de reagraritzar el medi rural i *repagesitzar* l'agricultura. Per això, la crítica al desenvolupisme fa que es deixi enrere el terme desenvolupament i es busquin nous conceptes, com ara *transició agroecològica* i *dinamització local agroecològica*, que mantinguin aquesta batalla simbòlica.

La noció *transició agroecològica* fa referència als processos de generació de sostenibilitat a partir dels recursos agropecuaris endògens des d'una perspectiva integral i holística, processos que es desenvolupen a l'Amèrica Llatina i a altres regions de la perifèria des de finals dels anys vuitanta. Fa referència a transformacions que tenen lloc a diferents escales: en l'àmbit de finca, de societat local i/o de societat major. Aquestes transformacions són resultat de la implementació de plans d'extensió rural agroecològica, els quals esdevenen la concreció pràctica del paradigma del desenvolupament rural agroecològic, i són promoguts per processos de DLAE. En el cas que ens ocupa, ens centrarem sobretot en els processos de transformació que es donen a escala local o regional. Cal tenir present, però, que, malgrat aquesta diferenciació d'àmbits, en el paradigma agroecològic aquestes escales són interdependents entre elles.

L'enfocament aplicat del desenvolupament rural agroecològic planteja una proposta metodològica de transició agroecològica que tracta de promoure la sostenibilitat forta o ampliada (Martínez Alier, 1995) a partir de la revisió crítica de les polítiques convencionals d'extensió agrària i desenvolupament rural (López, 2012). Pel que fa al marc conceptual, la perspectiva agroecològica de desenvolupament rural es fonamenta en una concepció epistemològica alternativa a les nocions convencionals de desenvolupament i desenvolupament rural (Sevilla i Soler, 2010).

Taula 2. Característiques comparades del desenvolupament rural oficial i el desenvolupament rural agroecològic

	Desenvolupament rural oficial (UE)	Desenvolupament rural agroecològic
Objectius	Creixement sostenible	Sostenibilitat ampliada
Actors destinataris	Actors econòmics amb potencial d'inversió	Comunitats locals
Visió dels recursos naturals	Conservacionista - Mercantilista	Coevolució - Racionalitat ecològica pagesa
Paper de l'agricultura	Manteniment de paisatges i cultures: diversificació econòmica	Centre de l'economia local: multifuncionalitat
Coneixement	Tecnologia exògena ecoeficient	Diàleg de sabers: coneixement tradicional i coneixement científic
Paper del tècnic	Superar resistències a la modernització i mercantilització	Dinamitzar l'acció col·lectiva a partir del potencial endogen i el control cultural

Font: López (2012).

1. Una concepció epistemològica alternativa

La perspectiva agroecològica de desenvolupament rural parteix d'un enfocament integral, transdisciplinari i pluriepistemològic. És integral perquè considera la realitat com un tot indissoluble, que ha de ser observat des de diferents punts de vista per tal d'aprehendre'n la complexitat. És transdisciplinari en la mesura que integra el coneixement de diverses disciplines, com ara l'ecologia, l'economia, la sociologia o l'antropologia, per generar un nou paradigma d'investigació. I és pluriepistemològic en la mesura que promou un diàleg de sabers que combina el coneixement pràctic de la pagesia sobre la gestió dels recursos naturals amb el coneixement teòric, experimental i aplicat de la ciència. Això és degut al fet que l'Ae no reconeix el caràcter objectiu, superior i universal que habitualment s'atorga al coneixement científic, sinó que considera tot el coneixement, també el científic, com a contextual i subjectiu en virtut de la seva relació amb la diversitat històrica, ecològica i cultural de cada territori, així com amb els valors i les cosmovisions locals (Sevilla i Soler, 2010).

Alhora, l'Ae posa molt d'èmfasi en la legitimitat i la rellevància del coneixement ecològic tradicional de la pagesia i en la necessitat de revalorar-lo, recuperar-lo i integrar-lo a les altres fonts de coneixement, com ara la científica. Des d'aquesta perspectiva, insisteix en el fet que el coneixement rellevant per al disseny d'estratègies de desenvolupament cal construir-lo amb la gent, un enfocament que doni lloc a una epistemologia participativa de caràcter polític (Sevilla i Soler, 2010). Una ciència per a la gent i amb la gent, on són les comunitats locals les que decideixen què volen investigar i com, mitjançant la implementació de metodologies participatives. En definitiva, consisteix en una articulació d'una ecologia de sabers entre el coneixement científic —universalista, generalista i simplificador— i el coneixement tradicional pagès —particular, situat i complex.

Aquest enfocament es nodreix de les aportacions de Silvio Funtowicz i Jerome Ravetz (2002), filòsofs de la ciència que a finals dels anys vuitanta van començar a desenvolupar

la teoria de la ciència posnormal. En síntesi, aquesta teoria afirma que els protocols de verificació de la qualitat del coneixement científic amb què compta la ciència normal o de laboratori no són vàlids per a les situacions en què hi ha una elevada incertesa, i les decisions que ha d'informar el coneixement en qüestió són d'elevada transcendència i/o impliquen un risc elevat. La incertesa és una característica intrínseca als sistemes complexos, com ara els sistemes socials i naturals, dels quals no és possible determinar amb precisió l'evolució futura sobre la base de les múltiples interrelacions que es donen entre els diversos elements que els componen. D'altra banda, no hi ha dubte que les decisions que atenyen, per exemple, el model de desenvolupament d'una comunitat o d'una societat determinada són d'extrema rellevància, principalment pels mateixos membres que componen la comunitat en qüestió. La ciència *posnormal* afirma que en aquestes situacions cal ampliar la comunitat d'informadors i avaluadors del coneixement sobre la base de la qual es prendran les decisions fins a comptar amb totes les diverses fonts de coneixement que considerin legítimes i rellevants els actors implicats. A continuació, cal mirar d'integrar les diverses visions per tal de construir un coneixement holístic que permeti prendre les decisions oportunes.

Conseqüentment, l'enfocament agroecològic del desenvolupament rural insisteix en el fet que el científic, el tècnic o l'agent de desenvolupament rural ha de partir d'una visió ètica del poder i tractar de situar-se en un pla d'igualtat, en una posició no jeràrquica respecte dels actors amb els quals treballa. Així mateix, ha d'intentar reequilibrar les relacions de poder que hi ha entre, d'una banda, els diversos grups socials que conformen les comunitats locals, tenint en compte que durant dècades la pagesia ha estat menystinguda i relegada als esglaons més baixos de l'escala social, i de l'altra, la natura, assumint els límits biofísics que aquesta imposa als sistemes socials (Sevilla i Soler, 2010). Per això, el paper del tècnic serà el de facilitar que els actors locals reflexionin sobre la seva realitat mitjançant tècniques que permetin aprofundir en la seva situació, i acompanyar-los en la cerca de solucions i propostes de canvi per superar els bloquejos que s'identifiquin. En aquests processos de diàleg entre investigador i població local es dona el protagonisme a les comunitats locals per tal de construir col·lectivament estratègies d'actuació que compatibilitzin les necessitats dels diferents actors implicats (Montañés, 2009).

2. Marc teòric de la dinamització local agroecològica

Recentment, hem agrupat sota la denominació *dinamització local agroecològica* les iniciatives d'extensió rural i desenvolupament rural que, partint de la concepció epistemològica alternativa que hem especificat en l'apartat anterior, estan tractant de promoure processos de transició agroecològica a diversos territoris de l'Estat espanyol.

El concepte *transició agroecològica* ha estat definit com «el pas d'uns sistemes econòmics, socials i polítics preservadors de privilegis, potenciadors de la desigualtat i depredadors de la natura [...] a sistemes ecològicament sans i sostenibles; econòmicament viables i socialment justos» (Sevilla i González de Molina, 1995), al qual podríem afegir la necessitat que siguin culturalment apropiats (Bonfil, 1982). Per aquests autors, la transició és un procés multilíneal, que es desenvolupa en diversos plans paral·lels i en diverses lí-

nies que no han de convergir necessàriament. Les formes hegemòniques de producció, l'agricultura industrial i globalitzada, poden coexistir amb d'altres, i de vegades existeixen precisament gràcies a la coexistència amb altres formes en les quals es basen, com ara l'agricultura pagesa (López, 2012).

La transició agroecològica es pot construir mitjançant el disseny participatiu de models agraris alternatius, utilitzant com a element central el coneixement local i l'herència que aquest ha generat en els agroecosistemes. El coneixement tradicional de la pagesia és una font essencial per al disseny d'agrosistemes sustentables, ja que és el resultat de la coevolució entre societats humanes i la natura. La transició agroecològica pretén promoure el desenvolupament col·lectiu de solucions específiques per a cada lloc o, dit d'una altra manera, mitjançant allò endogen (López, 2012).

En societats postindustrials, com ara l'europea, aquest tipus de processos van començar a desenvolupar-se fa uns deu anys en àrees rurals en les quals el model pagès d'agricultura familiar conservava un dinamisme i una salut considerables. En canvi, fins a dates recents no s'ha intentat promoure processos de transició agroecològica en zones periurbanes i rurals en què la situació de partida ve caracteritzada pel poc pes de l'activitat agrària en la societat local, situació majoritària en el medi rural i periurbà de la UE-15 (López, 2012).

El concepte *dinamització local agroecològica* fa referència a un ampli ventall d'accions i activitats que es basen en la implementació de metodologies participatives per a l'aprofitament endogen dels recursos agropecuaris, arquitectònics, naturals, culturals i paisatgístics locals des de la perspectiva de l'agroecologia i la sobirania alimentària. La quantitat i qualitat d'aquests recursos endògens presents en un agroecosistema concret determinen el que ha estat designat com a potencial agroecològic d'una regió, i integren tant els vincles emocionals i socials com els sabers, els símbols i els recursos naturals que poden ser mobilitzats en processos de transició agroecològica. Les nombroses accions i activitats que engloba la DLAe poden ser agrupades entorn de tres àmbits bàsics de treball: promoció econòmica, incidència sociocultural i educació/formació. Tanmateix, cal tenir present que les fronteres entre els tres àmbits sovint són difuses ja que la transversalitat és un dels trets característics de l'enfocament agroecològic. A continuació, enumerem algunes de les moltes accions que engloba cadascun dels tres àmbits d'actuació prèviament definits.

- Promoció econòmica: acompanyament de xarxes d'iniciatives de producció agroecològica; enfortiment del mercat local de productes agroalimentaris; desenvolupament de circuits curts de comercialització de productes agroalimentaris; promoció i acompanyament de la incorporació al sector primari; promoció de l'accés a la terra i als recursos productius; promoció de la compra pública de productes agroalimentaris ecològics; gestió pública o cooperativa d'obradors i altres infraestructures per a la transformació de productes agroecològics; restauració agroecològica; turisme agroecològic; etc.
- Incidència sociocultural: recuperació i promoció de varietats agroramaderes locals i de coneixements tradicionals associats al seu maneig; posada en valor del coneixement ecològic tradicional, l'activitat agrària, la pagesia i el seu llegat agrosocial; promoció de la recuperació, la gestió i l'aprofitament comunitari de terres, recursos i infraestructures

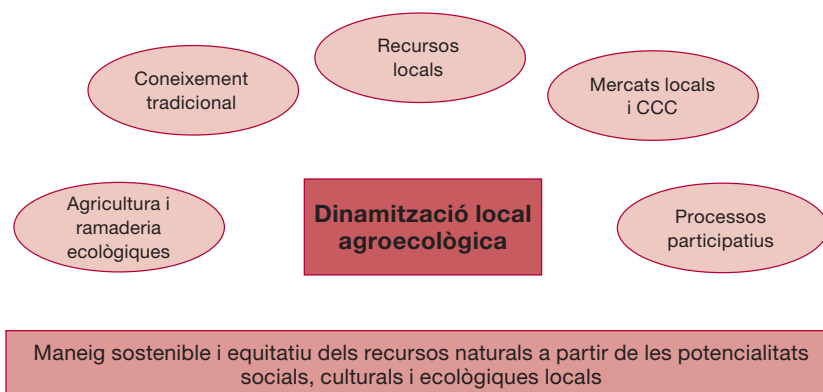
agropecuàries en desús, com ara molins, mines, basses, séquies, pous, fonts, camins, rutes de transhumància, corrals, cabanes de pastor, etc.

- Educació/formació: promoció d'horts i menjadors escolars ecològics; introducció dels principis i continguts de l'Ae i la sobirania alimentària als programes formatius de l'ensenyament reglat, així com en formació no formal i informal; formació dels diferents actors que integren la comunitat educativa; formació tècnica en agroecologia i sobirania alimentària; etc.

Perquè els projectes de DLAe perdurin en el temps i puguin assumir un paper de referents en el territori, cal assegurar-ne la viabilitat (social, econòmica i ecològica) i procurar que es puguin tornar a implementar. A més, l'equilibri entre el treball local i l'articulació a major escala permetrà, d'una banda, dotar el procés de qualitat en termes de participació, i de l'altra, assolir altres dimensions de l'Ae, com ara l'accés col·lectiu als recursos naturals.

En un procés de DLAe, s'han de tenir molt presents els aspectes relacionals entre les persones dinamitzadores i el context local; per això s'han d'adaptar els objectius i el llenguatge, alhora que es construeixen relacions de confiança al llarg del procés. Cal també tenir presents les habilitats i limitacions de les persones dinamitzadores, i integrar el fet de tenir cura de les persones i les relacions interpersonals en el disseny dels processos.

Figura 1. Principals elements constitutius de la proposta de dinamització local agroecològica

Font: López (2012).

La DLAe és una forma d'intervenció que pretén reprendre els processos de coevolució social i ambiental i conjugar-los amb la dinamització de les formes d'acció social col·lectiva per tal de posar en marxa processos de transformació social que avancin cap a majors quotes de sostenibilitat social i ecològica, a l'entorn local i a escales superiors. Per fer-ho, es proposa «recuperar els elements del maneig tradicional local que, al llarg dels segles, han demostrat ser útils per a la sostenibilitat social i ecològica, i tornar a posar-los en funcionament, combinats amb el coneixement científic modern, en fórmules apropiades a la situació actual i al potencial endogen local» (López, 2012, p. 68).

L'Ae proposa, doncs, dissenyar estratègies de desenvolupament rural de base pagesa que recuperin els elements culturals i ecològics positius de les societats pageses tradicionals i integrin les propostes, els valors i les pràctiques de la nova pagesia emergent (Ploeg,

2010). Els elements ecològics positius de la pagesia tradicional que cal recuperar s'han transmès per via oral de generació en generació, han sedimentat en el valuós coneixement ecològic tradicional i estan associats al que Víctor Toledo (1993) ha anomenat la *racionalitat ecològica de la forma pagesa d'apropiació de la natura*. Aquesta racionalitat es caracteritza per la producció a petita escala; el maneig d'una elevada diversitat ecogeogràfica, productiva, biològica i genètica; l'aprofitament dels recursos locals; el tancament dels cicles de la matèria i l'energia; el manteniment de la fertilitat del sòl; la preponderància de les fonts d'energia renovable, i l'elevat grau de productivitat ecològica i energètica.

D'entre els aspectes socioculturals positius de la pagesia tradicional que caldria recuperar, destaquen la concepció de la natura com a quelcom viu o sagrat que té límits que cal respectar; els elevats graus d'autosuficiència, autoconsum i autonomia respecte del mercat; la cohesió social i la solidaritat; la compaginació de la satisfacció individual amb el benestar de la comunitat, i el fet que la finalitat no sigui l'acumulació, sinó la reproducció social de la unitat domèstica sobre la base del treball familiar i comunitari, el qual s'orienta a garantir i mantenir la capacitat productiva de l'agroecosistema i s'organitza sobre la base de llaços de parentesc i comunitat, en lloc de sobre la base de relacions salarials. Cal, però, no caure en una idealització acrítica de les societats pageses tradicionals, ja que moltes vegades han donat lloc a processos de deteriorament ambiental, de la mateixa manera que han albergat conflictes socials, desigualtats i opressions, d'entre les quals destaca l'exercida envers les dones. No obstant això, els elements de la cultura pagesa esmentats tenen un gran interès per a les propostes de desenvolupament rural que pretenguin fer front a l'actual crisi sistèmica, civilitzadora, ecològica i social (Sevilla i Soler, 2010).

D'altra banda, cal, com dèiem, tenir també molt en compte la nova pagesia, la qual està impulsant un nou paradigma agrosocial (Monllor, 2010) de manera simultània en totes les societats postindustrials. Les experiències que està impulsant aquesta nova pagesia es regeixen per patrons de proximitat, qualitat i identitat, els quals es concreten en pràctiques que tendeixen a fomentar els canals curts de comercialització; respectar l'entorn i incorporar la producció agrària ecològica; col·laborar i implicar-se amb el teixit associatiu en la dinamització sociocultural de l'àmbit local; cooperar amb altra pagesia i amb altres entitats; incorporar pràctiques innovadores a escala humana més enllà de la modernització agrària; minimitzar la dependència energètica i el grau d'inversió en el punt de partida; lluitar per una major autonomia pagesa; desenvolupar un ampli compromís social, o mirar d'alentir els processos productius a les explotacions agràries, entre d'altres (Monllor, 2010, p. 314-316).

Aquests elements caracteritzen un nou model agrari que estan impulsant principalment persones i grups nous al sector, tot i que també hi tendeixen les explotacions convencionals que han trencat amb el model agroindustrial. En general, es tracta de persones joves que estan promovent un procés de *repagesització* en la mesura que estan recuperant la condició pagesa per mitjà del desenvolupament d'una relació amb l'entorn de màxima autonomia i integració amb el medi (Ploeg, 2008). Alhora, atorguen intenció sociopolítica transformadora a l'activitat econòmica que realitzen, activitat que contextualitzen en el marc de l'economia social. Aquesta conceptualització es concreta, per exemple, en el rebuig a la comercialització dels aliments que es produeixen a través de la gran distribució alimen-

tària (Montagut i Vivas, 2007); en l'aposta per una comercialització ètica per mitjà de la relació directa amb els consumidors o sobre la base de l'aliança amb el comerç tradicional, i també en la cerca de preus justos, no elitistes, remuneratius i preferentment acordats amb els consumidors als quals proveeixen (Monllor, 2010).

Tanmateix, «a causa de l'escàs pes demogràfic, social i polític del sector agrari en les societats postindustrials, així com de la desarticulació social i cultural en què es troba (González i Gómez Benito, 2002a, 2002b), l'extensió rural agroecològica ha de transcendir el sector agrari per buscar aliances locals que permetin aconseguir una massa crítica de població suficient per generar processos integrals de transició agroecològica» (López, 2012, p. 66). Així, per promoure aquests processos no n'hi ha prou amb incentivar la transició ecològica i productiva a escala de finca, els mercats locals, els circuits curts de comercialització, la revaloració dels recursos locals i el coneixement ecològic tradicional; cal, a més a més, articular l'activitat agropecuària amb les altres activitats econòmiques que desenvolupa la comunitat en l'àmbit local, mitjançant nous lideratges col·lectius i horitzontals que permetin enfortir els teixits socials i econòmics locals. És per això que la dimensió socioeconòmica i cultural de l'Ae troba la seva escala preferent de desenvolupament en l'àmbit de la societat local. En aquesta escala, tractarem de construir les aliances i sinergies necessàries per promoure la transició agroecològica, en relació amb el context i els processos econòmics i socials que succeeixen al voltant de l'activitat agrària local, sense oblidar les altres dimensions (la *tècnica i ecològica* i la *sociopolítica*).

D'altra banda, també és possible i necessari que aquests processos tinguin lloc en àrees periurbanes, o fins i tot urbanes, com de fet ja fa temps que succeeix gràcies al treball d'entitats, col·lectius i plataformes d'algunes àrees metropolitanes d'Europa i de l'Estat espanyol. En els últims anys, a més a més, el context de crisi, els elevats índexs d'atur i el creixent interès pels productes agroalimentaris de proximitat i qualitat han fet que cada vegada més mirades se centrin en les franges agrícoles periurbanes que en molts casos feia dècades que estaven abandonades. A poc a poc, els seus propietaris, tant públics com privats, deixen de veure en la indústria del totxo una possibilitat, i estan buscant alternatives per donar nous usos als seus terrenys. En aquest context, tant la societat civil urbana i periurbana vinculada al moviment agroecològic com les administracions públiques locals estan promovent l'agricultura periurbana com una oportunitat de creació de llocs de treball, per mitjà de la recuperació de la terra agrària i la incorporació al sector primari de persones provinents d'altres àmbits, la seva majoria joves.

En síntesi, «l'agroecologia proposa un desenvolupament rural de base pagesa per encarar la crisi ecològica i social actual que entronca amb algunes iniciatives de desenvolupament rural alternatiu que s'estan donant recentment a Europa i que estan portant a parlar d'un procés de *repagesització* (Pérez-Vitòria, 2005; Ploeg, 2008; Ploeg i Marsden, 2008). Si bé resulta prematur afirmar (Goodman, 2004), com han fet alguns autors (Ploeg, 2000; Ploeg i Renting, 2000), l'emergència d'un nou paradigma de desenvolupament rural a Europa, és innegable la realitat de noves formes alternatives de desenvolupament rural que segueixen criteris agroecològics i que estan sent impulsades tant per agricultors i ramaders des de les comunitats rurals com per la societat civil, articulada col·lectivament entorn de nous moviments socials, des de les ciutats» (Calle, Soler i Vara, 2009, citats a Sevilla i Soler, 2010, p. 38-39).

3. Metodologies participatives per a la dinamització local agroecològica

Un procés de desenvolupament rural agroecològic s'ha de dotar de tècniques i metodologies participatives per fer emergir les necessitats i propostes de la població local, articular un diàleg amb altres col·lectius i construir aliances que maximitzin les potencialitats del projecte de transició agroecològica.

Les metodologies participatives en l'àmbit rural es nodreixen de diferents disciplines i tècniques, algunes pròpies de la investigació agronòmica, de l'ecologia o de les ciències socials, com ara la sociopraxi, i d'altres d'etnogràfiques, de dinamització sociocultural o de l'educació popular. Aquesta varietat d'eines, des de la participació i amb una perspectiva transformadora, permet emprendre processos de transició agroecològica amb una gran adaptabilitat i integritat. Més enllà de les tècniques aplicades en el paradigma de desenvolupament rural oficial, des de la perspectiva agroecològica s'incorporen els objectius d'horitzontalitat, apoderament local i construcció col·lectiva.

A continuació, s'esmenten les possibles fases que podria tenir un procés de desenvolupament local agroecològic, segons els resultats que s'obtenen. Aquesta és una proposta que organitza els diferents moments d'un procés participatiu per a la transició agroecològica, però, per tal d'adaptar-se al context local, s'ha de ser flexible en el disseny definitiu del procés participatiu i considerar els condicionants relatius als promotors, a l'equip tècnic i als factors interns de la societat local (López, 2012).

Fase I. Preliminar. Es tracta d'establir el que s'anomena *el* potencial agroecològic *local*, és a dir, els recursos socials, ecològics, econòmics i culturals del territori que puguin ser mobilitzats en el procés. Alhora, es negocia amb l'entitat promotora i els protagonistes de la investigació els diferents elements del procés, com ara els objectius, la metodologia i l'abast del procés participatiu. Es fa una primera recerca d'estudis previs sobre la zona o zones amb problemàtiques similars i, alhora, es genera informació específica al voltant dels temes que es volen tractar, mitjançant entrevistes inicials que donaran una visió general de la realitat local. A la vegada, es dona a conèixer el procés a la societat local.

Fase II. Diagnosi participativa. Es tracta de captar la realitat des d'una perspectiva integral i, sobretot, des de la participació, per tal d'obtenir, d'una banda, dades objectives del context local, i de l'altra, les visions subjectives de les persones amb les quals es treballa. En aquesta fase es construeix el mapa social de les relacions entre els actors i es representen les complicitats i els conflictes d'allò sobre el que es vol intervenir. També es generen els espais formals de participació i monitoratge del procés, el grup motor i la comissió de seguiment. Els resultats obtinguts en una segona fase d'entrevistes i en l'anàlisi de fonts secundàries es retornen al sector agrari local, per tal d'aprofundir en la discussió col·lectiva de la diagnosi. Aquesta devolució també és important des del punt de vista ètic; la informació obtinguda pertany a la gent i se li ha de retornar d'una manera accessible.

Fase III. Planificació participativa. La informació de la fase anterior serveix per elaborar un pla d'acció que incorpori les propostes en què la població local estigui disposada a implicar-se i els indicadors d'avaluació per fer el seguiment del procés. Es creen els grups

de treball que sorgeixen del pla d'acció i s'aprofundeix en les mesures concretes del pla. Sovint cal fer recerques parcials, com ara activitats d'investigació participativa a finca o activitats de recuperació de coneixement tradicional per completar les informacions necessàries per elaborar les propostes concretes d'acció.

Fase IV. Acció participativa. En aquesta fase la recerca perd pes a favor de l'acció, on la persona investigadora és dinamitzadora del desenvolupament de les accions concretes. La mobilització social agafa protagonisme i s'implementen accions de visibilització del procés. Es desenvolupen mobilitzadors agroecològics (fires i mercats d'aliments locals, degustacions, programes de ràdio, etc.), que serveixen, d'una banda, per construir una imatge cohesionada del projecte, i de l'altra, per donar valor i posar en funcionament pràctiques pageses que existeixen, però no s'anomenen.

Fase V. Avaluació. Aquesta fase tanca un cicle complet d'investigació participativa, ja que no es pot donar el procés de transició agroecològica per finalitzat. La revisió que es fa en l'avaluació ha de considerar tant els resultats materials com els simbòlics, així com l'evolució del mapa social local. Alhora, s'ha de donar una importància especial a la construcció de nous lideratges per tal d'impulsar el nou cicle, especialment en els casos en què el suport tècnic no pugui continuar. Mitjançant tallers, es recullen els errors metodològics i els resultats, i es replantegen els objectius per a la possible continuïtat del procés.

Malgrat que cal tenir un esquema clar de les fases i els objectius a assolir, aquesta és només una proposta de seqüenciació del procés participatiu, ja que és necessari adaptar-se a l'entorn i tenir en compte com evoluciona el procés, així com guiar-se pels ritmes propis i minimitzar la pressió que poden exercir ritmes dictats per actors aliens al procés.

4. Iniciatives a l'Estat espanyol amb elements de dinamització local agroecològica¹

Des de fa uns anys, s'estan desenvolupant en diferents comunitats autònomes de l'Estat espanyol experiències properes a l'enfocament de la DLAE. Estan arrelant en el medi rural i periurbà gràcies a l'impuls tant d'entitats i associacions de la societat civil com d'ajuntaments i altres administracions públiques locals i regionals, i, sovint, gràcies a la col·laboració entre aquests dos tipus d'actors.

Malgrat que la majoria no integren tots els elements que defineixen l'enfocament i la forma de procedir de la DLAE, aquestes iniciatives han contribuït en diferent grau a la transició agroecològica dels seus territoris. Tenen elements que han aportat, des d'una perspectiva agroecològica, a la promoció socioeconòmica i sociocultural, i a la revaloració del patrimoni agropecuari, arquitectònic i cultural locals. Tanmateix, a la majoria d'aquestes iniciatives els manca desenvolupar amb més potència la dimensió participativa per tal de recollir millor les necessitats del sector amb el qual es treballa, i per definir i dur a terme millor les accions a desenvolupar de manera col·lectiva.

¹ El contingut d'aquest apartat resumeix una part del que aporta l'estudi *Sembrando alternativas. Manual para Dinamización Local Agroecológica*, document publicat per part de dues de les persones que signen aquest article i que està disponible a: <http://seminariodlae.files.wordpress.com/2013/11/manual-dlae-2013.pdf>.

Els primers processos de transició agroecològica van sorgir a mitjan anys noranta a Andalusia, quan l'Institut de Sociología y Estudios Campesinos (ISEC) de Còrdova va articular el moviment ecologista i pacifista andalús amb el moviment jornalero, del qual en formava part, en aquell moment, el Sindicato de Obreros del Campo (SOC)². Sobretot es va treballar en el desenvolupament de l'agricultura ecològica en algunes cooperatives del SOC i en l'impuls dels circuits curts de comercialització, especialment en la creació de grups de consum.

Des de la societat civil, s'han desenvolupat processos de transició agroecològica al voltant de lluites de resistència a dinàmiques d'especulació urbanística en zones periurbanes que amenaçaven de construir damunt de regadius històrics. Un exemple representatiu és el de l'Horta de València o el de la Vega de Granada i, més recentment, el de la Plataforma Delta Viu al Delta del Llobregat o el de la Plataforma por la Huerta Zaragozaana.

En l'àmbit de la promoció dels mercats locals i els circuits curts de comercialització, l'organització professional agrària Coordinadora de Organizaciones de Agricultores y Ganaderos (COAG) impulsa des de 2006 el projecte ARCo (Agricultura de Responsabilidad Compartida), entre els socis i sòcies del sindicat per tal de generar vincles de confiança entre productors i consumidors. Tanmateix, el projecte més interessant dins d'aquest àmbit és el que promou EHNE-Bizkaia, que inclou la creació de grups de consum vinculats a una xarxa de productors ecològics i l'acompanyament a la nova instal·lació de joves urbans al sector agrari. En l'àmbit català, trobem l'experiència de l'associació Món Empordà, amb la creació d'un mercat itinerant de productes agroalimentaris locals i ecològics, que té lloc a cinc municipis de l'Empordà.

D'altra banda, en els últims anys nombrosos governs municipals i regionals estan impulsant iniciatives properes a la DLAE. Destaca, en primer lloc, el treball que porta a terme la Red Terrae (Territorios Reserva Agroecológicos), una xarxa de municipis que treballen en el blindatge de terres agràries com a reserva per a la instal·lació d'iniciatives agroecològiques, a petita escala, en modalitat de laboratori i animant la iniciativa i participació social d'actors compromesos amb aquestes reserves. En segon lloc, destaquen els grups de la Red Española de Desarrollo Rural, associació sense ànim de lucre que agrupa dos-cents grups d'acció local, integrats en dotze xarxes territorials, que estan més compromesos amb l'agroecologia.³

En aquesta mateixa categoria es poden incloure diverses iniciatives catalanes que, si bé no tenen en compte tots els elements que caracteritzen la DLAE, sí que denoten una tendència de canvi de paradigma en l'àmbit institucional. Aquest canvi està sent promogut sobretot pels quadres tècnics dels departaments de desenvolupament rural i de promoció econòmica, els quals es mostren cada vegada més interessats en les propostes de la DLAE. Destaquen, en aquest sentit, les accions que desenvolupa la Diputació de Barcelona a través del programa Xarxa Productes de la Terra; Rururbal, un projecte de cooperació transnacional europea que durant dos anys va desenvolupar i implementar

² Ara és el Sindicato Andaluz de Trabajadores.

³ Per aprofundir en aquesta qüestió, es pot consultar l'estudi *Sembrando alternativas. Manual para la Dinamización Local Agroecológica*, disponible a: <http://seminariodlae.files.wordpress.com/2013/11/manual-dlae-2013.pdf>.

metodologies per a la governança local mitjançant la promoció de productes agroalimentaris de qualitat, o les iniciatives municipals que promouen el sorgiment de nous projectes de producció agroalimentària mitjançant la cessió de terres de titularitat pública, com ara el Viver d'Agricultors de Rufeia a Lleida o el Pla de Palou a Granollers. També tenen un paper fonamental en la dinamització del sector primari els parcs agraris, alguns dels quals integren elements interessants de DLAE, com ara la promoció dels circuits curts de comercialització.

Encara en l'àmbit català, d'entre les experiències que promou la societat civil cal destacar el Projecte Grípià, que va arrencar el 2009 al Pallars Sobirà amb l'Escola de Pastors, un projecte de recuperació de l'activitat ramadera en alta muntanya. També fa una aportació important en l'àmbit de la formació i divulgació l'Espai de Recursos Agroecològics (L'ERA), associació vinculada a l'Escola Agrària de Manresa, que va ser creada el 2006. En l'àmbit productiu, sobresurt la Xarxeta, una coordinadora de pagesos i pageses agroecològics que comparteixen recursos, producte, logística i un sistema participatiu de garantia propi per a la certificació del compromís ecològic, social i cultural del model agroecològic de producció, distribució i consum amb el qual treballen. Finalment, també cal ressenyar el Projecte Agroecològic del Garraf, un pla integral de desenvolupament rural agroecològic que ha estat impulsat per l'associació La Garrofa en col·laboració amb el Consell Comarcal del Garraf i els ajuntaments de la comarca.

Finalment, cal destacar la diversitat i quantitat d'experiències de promoció de l'agroecologia que impulsen els col·lectius i les entitats que conformen el moviment català per la sobirania alimentària: iniciatives de producció i transformació agroalimentària, de creació de grups i cooperatives de consum, horts comunitaris, bancs de llavors autogestionats, menjadors escolars ecològics, experiències de cuina compromesa, bancs de terres, projectes d'educació agroecològica, publicacions periòdiques, campanyes d'incidència política... La majoria d'aquestes iniciatives tampoc no poden ser considerades projectes «purs» de DLAE, ja que no s'emmarquen en plans més integrals i ambiciosos de promoció de processos de transició agroecològica a escala de societat local o societat major. Tanmateix, es tracta de llavors que des de fa més de deu anys estan germinant, arrelant i donant fruits agroecològics arreu del territori català, i que estan proliferant arreu cada cop més i amb més força. Es tracta de llavors molt valuoses, ja que sense la seva presència en l'àmbit local seria impossible iniciar projectes de DLAE: són aquests projectes, cadascun des del seu àmbit temàtic i territorial, els que estan posant les bases per a les futures iniciatives de transició agroecològica que cal posar en marxa arreu, començant per l'àmbit local, com més aviat millor.

Conclusions

Per tal de recollir les idees força que defineixen la DLAE, a continuació es presenten en forma de decàleg les conclusions més rellevants d'aquest article.

1. La crisi multidimensional global ens obliga a buscar models socioeconòmics i de desenvolupament alternatius a partir d'una revisió crítica del sistema agroalimentari i de desenvolupament hegemònic.
2. La industrialització de l'agricultura i la globalització neoliberal del sistema alimentari han generat greus impactes econòmics, ecològics, socials i culturals. Les eines principals per promoure aquests processos han estat les polítiques convencionals de desenvolupament rural i de modernització agrària, les quals, sota el paradigma econòmicista imperant, han provocat la despaguesització del medi rural i periurbà europeu.
3. La DLAE és una alternativa al desenvolupament rural convencional que proposa, des d'una perspectiva socioecològica, situar al centre del model de desenvolupament la producció agropecuària. Així, permet reconstruir la relació entre societat i ecosistemes, i ofereix l'oportunitat de dissenyar sistemes alimentaris que tinguin en compte els límits biofísics de la natura i els principis de diversitat cultural i de justícia social i ecològica.
4. La DLAE fomenta processos de transició agroecològica a escala local o regional que promouen el disseny d'estratègies organitzatives col·lectives basades en la participació i implicació de les comunitats locals i el protagonisme de la pagesia.
5. Les iniciatives de DLAE es basen en l'aprofitament dels recursos agropecuaris endògens, que constitueixen el potencial agroecològic local; és a dir, tots aquells elements presents en els agroecosistemes que poden tenir un paper en la construcció de societats locals sostenibles i que són susceptibles de ser mobilitzats en processos de transició agroecològica.
6. Per avançar cap a la sostenibilitat social i ecològica, la DLAE proposa dissenyar nous models de gestió dels recursos naturals a partir de la recuperació del coneixement ecològic tradicional i les propostes de la nova pagesia emergent.
7. Un procés de DLAE es concreta en el disseny d'un procés participatiu flexible que adapti els objectius, els ritmes i, fins i tot, el llenguatge a les necessitats i particularitats de la societat local.
8. En la DLAE, el tècnic té la funció d'acompanyar la comunitat local en la presa de decisions i fomentar un diàleg de sabers entre el coneixement tradicional i el coneixement tècnic, per tal de dinamitzar el potencial agroecològic local.
9. Aquests processos també es poden donar en àrees periurbanes i urbanes, i a una es-

cala major de la local, per tal de transcendir el sector agrari i buscar aliances més enllà de l'àmbit local.

10. Les iniciatives agroecològiques d'educació, formació, promoció econòmica i incidència sociocultural que el moviment català per la sobirania alimentària està impulsant des de fa més de deu anys constitueixen la base sobre la qual cal promoure els processos de transició agroecològica en l'àmbit local.

Bibliografía

ALTIERI, M. A. *Agroecología. Bases científicas para una agricultura sustentable*. Montevideo: Nordan-Comunidad, 1999.

BINIMELIS, R. *Identificació i tipologia de possibilitats de comerç ecològic en circuits curts*. Proyecto BIOTACC, 2009 [No publicat].

BONFIL BATALLA, G. «El etnodesarrollo: sus premisas jurídicas, políticas y de organización». En *América Latina: Etnodesarrollo y etnocidio*. San José de Costa Rica: FLASCO, 1982. <<http://bit.ly/1b3nBth>> [última consulta: 17/04/2015].

BONFIL BATALLA, G.; ROJAS ARAVENA, F. *América Latina: Etnodesarrollo y etnocidio*. San José de Costa Rica: FLASCO, 1982.

CALLE, A.; SOLER, M.; VARA, I. *La desafección al sistema agroalimentario: ciudadanía y redes sociales*. Ponencia presentada en el I Congreso Español de la Alimentación, Gijón 28-29 de mayo de 2009. <<http://bit.ly/1czCBAAd>> [última consulta: 17/04/2015].

FUNTOWICZ, S. O.; RAVETZ, J. R. *La ciencia posnormal*. Barcelona: Icaria, 2002.

GARCÍA TRUJILLO, R. «La agroecología: ciencia, enfoque y plataforma para un desarrollo rural sostenible y humano». *Fruticultura, Horticultura, Floricultura*, (2000), p. 222. <<http://bit.ly/1znTq5Y>> [última consulta: 17/04/2015].

GARRIDO PEÑA, F. *Introducción a la ecología política*. Granada: Comares, 1993.

GONZÁLEZ, J. J.; GÓMEZ BENITO, C. *Agricultura y sociedad en el cambio de siglo*. Madrid: McGraw-Hill, 2002.

– Profesión e identidad. *El caso de la agricultura familiar*. Madrid: McGraw-Hill, 2002.

GOODMAN, D. «Rural Europe Redux? Reflections on Alternative Agro-Food Networks and Paradigm Change». *Sociologia Ruralis*, 44 (1) (2004), p. 3-16.

GOODMAN, D.; DUPUIS, E. M. «Knowing Food and Growing Food: Beyond the Production-Consumption Debate in the Sociology of Agriculture». *Sociologia Ruralis*, 42 (1) (2002), p. 5-22.

GUZMÁN CASADO, G.; GONZÁLEZ DE MOLINA, M.; SEVILLA GUZMÁN, E. *Introducción a la agroecología como desarrollo rural sostenible*. Madrid: Mundi-Prensa, 2000.

LATOUCHE, S. *Sobrevivir al desarrollo. De la descolonización del imaginario económico a la construcción de una sociedad alternativa*. Más Madera. Barcelona: Icaria, 2004.

LÓPEZ GARCÍA, D. *Hacia un modelo europeo de extensión rural agroecológica. Praxis participativas para la transición agroecológica*, 2012 [Treball de tesi per al doctorat d'agroecologia de la UNIA]. <<http://bit.ly/1D9b1is>> [última consulta: 17/04/2015].

López, D.; Tendero, G. *Sembrando alternativas. Un pequeño manual práctico para la Dinamización Local Agroecológica* [2013].

<http://seminariodlae.files.wordpress.com/2013/11/manual-dlae-2013.pdf> [última consulta: 14/04/2015].

MARTÍNEZ-ALIER, J. «The environment as a luxury or “too poor too be green”?». *Ecological economics*, 13 (1995) p. 1-10.

MONLLOR, N. *Explorant la jove pagesia: camins, pràctiques i actituds en el marc d'un nou paradigma agrosocial. Estudi comparatiu entre el sud-oest de la província d'Ontario i les comarques gironines*, 2010 [Treball de tesi per al doctorat de medi ambient de la UdG]. <<http://bit.ly/1b9fPhX>> [última consulta: 17/04/2015].

MONTAÑÉS, M. *Metodología y técnica participativa. Teoría y práctica de una estrategia de investigación participativa*. Barcelona: UOC, 2009.

MONTAGUT, X.; VIVAS, E. [coo.] *Supermercados, no gracias. Grandes cadenas de distribución: impactos y alternativas*. Barcelona: Icaria, 2007.

NAREDO PÉREZ, J. M. *La economía en evolución. Historia y perspectivas de las categorías básicas del pensamiento económico*. Madrid: Siglo XXI, 2003.

— *Raíces económicas del deterioro ecológico y social: Más allá de los dogmas*. Madrid: Siglo XXI, 2006.

NORGAARD, R. B. *Development betrayed: The End of Progress and a Coevolutionary. Revisioning of the Future*. London; New York: Routledge, 1994.

RIST, G. *El desarrollo: historia de una creencia occidental*. [Madrid]: Los Libros de La Catarata, 2002.

PÉREZ-VITORIA, S. *Les paysans sont de retour*. Arles: Actes Sud, 2005.

PLOEG, J. D. van der. «Revitalizing Agriculture: Farming Economically as Starting Ground for rural Development». *Sociologia Ruralis*, 40 (4) (2000), p. 497-511.

— *The new peasantries. Struggles for autonomy and sustainability in an era of empire and globalization*. London; Sterling: Earthscan, 2008.

— *Nuevos campesinos. Campesinos e imperios alimentarios*. Barcelona: Icaria, 2010.

PLOEG, J. D. van der; MARSDEN, T. *Unfolding webs: The dynamics of regional rural development. European Perspective on rural Development*. Essen: Van Gorcum, 2008.

PLOEG, J. D. van der; RENTING, H. «Impact and Potencial: A comparative review of European development practices». *Sociologia Ruralis*, 40 (4) (2000), p. 529-543.

RENTING, H.; MARSDEN, T.; BANK, J. «Understanding alternative food networks: exploring the role of short food chains in rural development». *Environment and Planning, A*, 35 (2003), p. 393-411. <<http://bit.ly/1b7dSCO>> [última consulta: 17/04/2015].

SEVILLA GUZMÁN, E. *De la sociología rural a la agroecología*. Barcelona: Icaria, 2006.

SEVILLA GUZMÁN, E.; GONZÁLEZ DE MOLINA, M. *El concepto de transición en el pensamiento marxista: reflexiones desde la agroecología*. Materiales para el curso de posgrado en Agroecología y Desarrollo Rural Sostenible. UNIA, 1995. <<http://bit.ly/1JNbVqw>> [última consulta: 17/04/2015].

SEVILLA GUZMÁN, E.; MARTÍNEZ ALIER, J. «Orígenes del Movimiento Social Agroecológico en el Estado español y sus conexiones con Latinoamérica en el contexto de los procesos antagonistas al neoliberalismo y la globalización». A: LÓPEZ, D.; BADAL, M. [coo.]. *Los pies en la tierra. Reflexiones y experiencias hacia un movimiento agroecológico*. Barcelona: Virus, 2006.

SEVILLA GUZMÁN, E.; SOLER MONTIEL, M. «Del desarrollo rural a la agroecología. Hacia un cambio de paradigma». *Documentación Social*, 155 (2009), 23-29 p. <<http://bit.ly/1Dogt4p>> [última consulta: 17/04/2015].

TOLEDO, V. M. «La racionalidad ecológica del campesinado». A: SEVILLA GUZMÁN, E.; GONZÁLEZ DE MOLINA, M. [ed.]. *Ecología, campesinado e historia*. Madrid: La Piqueta, 1993.

**Diputació
Barcelona** | Àrea de Desenvolupament
Econòmic Local

**Oficina Tècnica d'Estratègies
per al Desenvolupament Econòmic**

Travessera de les Corts, 131-159

Recinte Maternitat. Pavelló Mestral

08028 Barcelona

Tel. 934 049 171 · Fax 934 022 785

o.estrategiesde@diba.cat · www.diba.cat/promoeco

Mancomunitat
de Catalunya